

Memòria i patrimoni mitjançant la investigació educativa basada en les arts. 'Cementiri Llull' a Casal Solleric

Ricard Huerta*

Resum

Aquesta investigació parteix d'una experiència artística i educativa que ha estat possible gràcies inicialment a un període de recerca a la Universitat de les Illes Balears (UIB), i que desemboca en una posterior exposició dels resultats al centre d'art contemporani Casal Solleric de Palma. La incorporació de temàtiques habitualment poc tractades al món educatiu, com ara la mort o els cementiris, es converteix en aquesta ocasió en motiu de recerca educativa, propiciant uns resultats artístics que es concreten metodològicament en un estudi de cas, en el qual hi intervé de manera complementària la Investigació Educativa Basada en les Arts. L'article desgrana cadascun dels passos que s'han anat desenvolupant, combinant la participació de diferents institucions, tot agrupant estratègies on conflueixen la universitat i un important centre d'art, implicant especialment a l'alumnat i el professorat universitari. Com a conclusions destacades, comprovar que podem utilitzar els cementiris com a veritables museus de la memòria, introduint la mort i els seus rituals en el catàleg d'estratègies que ens permetran millorar l'educació patrimonial i la pràctica artística en la formació del professorat.

Paraules clau

Patrimoni, Educació patrimonial, formació del professorat, art, cementiri, memòria, mort, fotografia, creativitat.

Recepció original: 18 d'octubre de 2022

Acceptació: 28 de febrer de 2023

Publicació: 1 de juliol de 2023

Introducció

Cementiri Llull és el nom d'un projecte artístic i educatiu, i també d'una mostra que va ser exposada al centre d'art contemporani Casal Solleric de Palma durant els mesos de maig a setembre de 2022. Aquesta experiència és la primera d'un projecte denominat de manera genèrica «Cementiris», una proposta que uneix arts visuals, literatura, educació i patrimoni des de la implicació del professorat i alumnat universitari en la formació inicial. Per tant, l'experiència parteix de les aules universitàries, havent comptat en aquesta ocasió amb la col·laboració de professorat de la UIB (Universitat de les Illes Balears). He d'agrair les facilitats i consells que en tot moment han aportat docents com Pere Capellà, Magdalena Jaume, Caterina Ramon, Irene Amengual, Biel Ensenyat, Maria Barceló, Tàtiana Casado, Juanjo Bermúdez, José Antonio Vega, Francesca Comas i Bernat Sureda. També vull expressar el meu agraïment a Aina Bausà, i a tot l'equip del centre d'art contemporani Casal Solleric de l'Ajuntament de Palma, que han sabut donar forma i preparar de manera exquisida la mostra *Cementiri Llull*. També donar les gràcies a l'alumnat universitari que s'ha implicat en la mostra, aportant fotografies i comentaris que ens permeten escrutar i avançar en la temàtica abordada.

(*) Ricard Huerta és catedràtic d'Educació Artística a la Universitat de València. Investigador de l'Institut Universitari de Creativitat i Innovacions Educatives. Director de *EARI Educación Artística Revista de Investigación* www.revistaeari.org, del Diploma d'Especialització en Educació Artística i Gestió de Museus, i de *Museari* www.museari.com Membre fundador d'AVALEM Associació Valenciana d'Educadors en Museus i Patrimonis. Coordinador del Grup CREARI de Recerca en Pedagogies Culturals (GIUV2013-103). IP del projecte I+D+D+CHADOS. ORCID: 0000-0002-1430-3198 Adreça electrònica: ricard.huerta@uv.es

Observem que l'alumnat de grau de Magisteri no és un alumnat especialment motivat per les qüestions artístiques, ja que al llarg dels anys de formació escolar no han rebut una formació artística adequada. De fet, és el propi alumnat (una gran majoria del qual està conformat per dones) qui ens transmet la seva «falta de preparació» en qüestions artístiques. És per això que propiciem un acostament a l'art i a la pràctica de l'art des de temàtiques atractives i poc habituals al currículum escolar, com és el cas de la mort, o dels cementiris, aspectes molt poc tractats a les aules. Treballar amb temàtiques i qüestions alternatives fomenta un major interès per part de l'alumnat, i també suposa una major implicació. El nostre acostament a la mort i als cementiris parteix d'una aproximació al patrimoni (Pancioli, 2016) i també a l'educació patrimonial (Fontal et al., 2021). El futur professorat de primària necessita comptar amb una millor formació en educació patrimonial (Alves i Pinto, 2019), i és per això que cal promoure accions destinades a un major coneixement del patrimoni. En el projecte *Cementiri Lull* combinem les aportacions artístiques, tant les que són creades per part de l'artista i curador de l'exposició, com les que aporta l'alumnat de grau de Magisteri que ha volgut participar. D'aquesta manera fomentem entre el futur professorat de primària un contacte directe amb els museus, generant una exposició participativa i col·laborativa que impulsa, al mateix temps, un major coneixement al voltant del patrimoni cultural, la memòria i l'educació (Alegria, Acevedo i Rojas, 2018). Estem parlant d'un alumnat que anteriorment ha tingut molt poca relació amb l'art, degut a la poca presència curricular de les arts en les successives etapes educatives que aquest alumnat ha anat superant. La majoria consideren que no tenen suficient coneixement de l'art, a més d'insistir que es senten incapaços de portar endavant una pràctica artística. Al projecte *Cementiri Lull* els animem a generar imatges (fotografies) dels cementiris que coneixen, explicant les característiques d'aquells que no han vist mai. D'aquesta manera generem un interès cap als entorns de la mort, convertint-los en espais de memòria (Pesci, 1998). Amb aquestes pràctiques pedagògiques també propiciem que practiquen les seves habilitats artístiques, generant imatges, fotografiant els entorns dels cementiris, indagant en el sentit que tenen aquests espais patrimonials de la memòria.

Amb aquestes pràctiques de fotografia fomentem la perícia creativa, ja que de totes les fotografies que fan, han de triar una imatge per enviar-la a l'exposició. Els assessorem en qüestions de tipus formal (composició, figura i fons, il·luminació, color, contrast, textures, simbologies) i també paral·lelament els assessorem incorporant elements teòrics i de contingut estètic que els ajudaran a capbussar-se en la reflexió i la creació artística (Huerta, 2022). Les explicacions en les classes a l'aula, així com el posterior contacte amb els participants per tal de veure com evoluciona la feina, ens permeten una millor indagació en els avenços que propicia aquesta experiència educativa i artística. Un factor motivador important és el fet que l'alumnat ja sap que les fotografies que presenten seran exposades en un important centre d'art, per la qual cosa detectem que s'esforcen encara més a l'hora de concretar cada aportació. Aquest contacte directe amb un museu o centre d'art suposa, a més d'una motivació, un contacte implicat amb el patrimoni artístic, ja que estem participant d'una exposició en un espai públic, que referma el respecte pel patrimoni des de la pròpia experiència personal. El que també pretén aquest projecte *Cementiris* és acostar al públic més jove (actual alumnat universitari, futurs mestres) als escenaris de la memòria compartida, de manera que l'art es converteixi en escenari de resultats artístics que enforteixen la memòria personal i col·lectiva. L'exposició *Cementiri Lull* va estar oberta al públic durant cinc mesos, assolint un nombre important de visites,

a més d'haver generat activitats per a grups, com les que va promoure el grup de teatre *La Lioparda*, amb iniciatives dedicades a grups amb necessitats especials.

Metodologia de la investigació

Aquesta investigació es presenta metodològicament com un estudi de cas (Stake, 2005). El que més ens interessa destacar de tot el procés seria la gran implicació demostrada per l'alumnat al llarg de la pràctica artística proposada, així com el repte d'haver integrat esforços de caire col·laboratiu entre la universitat i un important centre d'art contemporani. Pel fet de tractar-se d'alumnat de Magisteri, el repte era major, ja que incitem a l'alumnat a convertir-se en creadors d'imatges, a sentir-se artistes visuals. La recollida de dades parteix d'un conjunt d'entrevistes i qüestionaris, a més de fomentar reunions amb l'alumnat (*focus group*). El paper de l'investigador funciona sobretot implicant-se al màxim com a observador participant, imbricant així la pròpia pràctica educativa en un procés de recerca. També s'ha incorporat a nivell metodològic l'anomenada Investigació Educativa Basada en les Arts, com a part d'una estratègia educativa per al foment de les arts (Rolling, 2017). Els resultats artístics es concreten en fotografies i pintures sobre paper, que són exposades al públic en sèries de vint-i-un elements, de manera que elaborem un mostrari de respostes visuals a la idea que té l'alumnat de Magisteri respecte als cementiris i els rituals de la mort.

Figura 1. Tomba del cementiri de Viña del Mar (Xile) on va estar soterrat de manera camuflada el president Salvador Allende durant els anys de la dictadura militar. Imatges com aquesta ens aproximen a les realitats socials, econòmiques, culturals i polítiques de cada lloc, a través d'una mirada atenta i emotiva cap als espais de la memòria

Autoria: Ricard Huerta

La recerca ens dona com a resultat una sèrie de pintures i fotografies que constitueixen la resposta a la pregunta d'investigació: Quina imatge tenim dels cementiris?

Aquesta pregunta inicial ve acompanyada d'una sèrie d'objectius complementaris com ara:

Obj2. Acostar l'alumnat universitari a temàtiques noves com la mort o els cementiris.

Obj3. Dotar als joves universitaris d'elements de cultura visual per crear imatges.

Obj4. Atendre la necessitat d'educar en patrimoni a la ciutadania.

Obj5. Superar l'imaginari col·lectiu que prové del cinema i la literatura de terror, en funció del qual els cementiris són espais insegurs o misteriosos.

Obj6. Millorar en la defensa del patrimoni a través del coneixement dels entorns poc habituals.

Obj7. Fomentar el concepte del cementiri com un museu de la memòria.

Pel fet de proposar que un dels resultats de la recerca seran fotografies realitzades per l'alumnat, dotem a la investigació d'un caire més proper a la creació artística, estenent així la recerca cap al territori de la creativitat, a través de la Investigació Educativa Basada en les Arts (Navarro Espinach, 2022). L'enfocament és de tipus etnogràfic, de manera que la finalitat és conèixer fenòmens socials des de la perspectiva dels propis participants, de les persones que viuen els esdeveniments estudiats, en aquest cas la mirada cap als cementiris per part de la ciutadania més jove (Lucas, Trabajo y Borghi, 2020). La implicació de les persones, des d'una perspectiva social i política, resultarà important en la recerca, ja que es tracta d'abordar qüestions actuals (Hamlin i Fusaro, 2018), com ara el fet que hi ha un augment considerable de suïcidis entre la població més jove, un tema preocupant pel volum que ha adquirit (Cañón Buitrago i Carmona Parra, 2018). Les possibilitats de l'art en la prevenció dels suïcidis entre joves són importants, i cal revelar aquesta possibilitat d'acció preventiva (Roa Natividad, 2022). Prenent la metodologia qualitativa de l'estudi de cas com a marc de referència, i tenint en compte el fenomen en el seu conjunt des de plantejaments epistemològics flexibles, fem ús de diferents tècniques per aconseguir informació i dades, com ara converses i entrevistes, i sobretot l'elaboració de material gràfic, especialment fotografies, per tal d'analitzar posteriorment els resultats (Lobovikov-Katz, 2019).

Un dels plantejaments que millor ens permet analitzar les dades consisteix en utilitzar les narratives personals com a font d'inspiració, ja que les narratives o històries de vida estan centrades en les experiències de cada ésser humà, en les seves intencions, desitjos i necessitats, de manera que la investigació permet unir tres paradigmes (l'interpretatiu, l'empíric i el crític), ja que partim del coneixement de les experiències del propi alumnat, en tant que entitat creadora que aporta resultats definits, generant fotografies que tracten d'aspectes importants, com són la memòria, el patrimoni, i la cultura, de manera que finalment expressen les seves opinions mitjançant obres d'art, fotografies dels diferents cementiris de l'illa de Mallorca (Ramon, 2019). En la recollida de dades, tant pels seus comentaris en reunions i a l'aula, com per les respostes als formularis, però sobretot gràcies a les fotografies que presenten, deixen registre de l'experiència viscuda, a través del diàleg, reforçant aspectes cognitius com l'observació i la reflexió. Per part del docent i investigador, l'aposta més important consisteix en generar al llarg del procés una implicada observació participant (Stake, 2005). Investiguem des de l'experiència de la creació

artística (Dewey, 2008). Com també el docent investiga des de la creació artística, intensifiquem la relació entre professorat i alumnat, creant situacions específiques, tal i com s'entén des de la Investigació Educativa Basada en les Arts (ABER Arts Based Educational Research), buscant noves maneres de mirar i representar l'experiència pròpia, utilitzant representacions artístiques de caràcter visual, que constitueixen un referent claríssim d'aquesta metodologia.

Figura 2. Panoràmica del Cementiri de Cuenca (Equador). Les geografies dels cementiris ens permeten abordar també l'ús del territori a l'hora de marcar el respecte cap a la memòria col·lectiva

Autoria: Ricard Huerta

Les imatges del present article tenen un paper fonamental en la investigació. Es tracta d'una selecció en la qual podem trobar fotografies i pintures de l'artista, però també fotografies de l'alumnat, i la disposició que tenien en les Sales del Centre d'Art Contemporani Casal Solleric de Palma on va estar exposada la mostra *Cementiri Llull*. Les imatges no estan per «il·lustrar» el text, sinó per dotar d'informació vàlida a la recerca. Hi ha una intenció de caire autoetnogràfic en aquestes imatges creades, ja que cada fotografia representa, en part, la mirada de cada alumne cap al cementiri que ha elegit. No es tracta tant de parlar «sobre mi», sinó «des de mi mateix» (Duncum, 2015). Les fotografies permeten estudiar sistemàticament els records, a partir d'un treball col·laboratiu, ja que tot el procés es desenvolupa a l'aula, i és precisament durant el procés compartint en les sessions de taller quan més idees i reflexions sorgeixen, tant entre el propi alumnat, com en la relació de complicitat i aprenentatge que s'estableix entre professor i alumnes. La Investigació Basada en les Arts ens aporta un grau important de reflexivitat, connectant les distàncies entre el «jo» i el «nosaltres», tenint en compte que l'experiència artística esdevé així una experiència compartida.

Fem servir plantejaments creatius a l'hora de fomentar l'elaboració de representacions artístiques per part de l'alumnat universitari, incidint en un model de representacions que comporta sempre una voluntat de reflexió reivindicativa (Huerta, 2021a). La innovació i l'experimentació resultaran aspectes decisius en aquest model d'interpretació artística i educativa de les problemàtiques actuals (Alonso-Sanz, 2020). Amb les fotografies, l'alumnat genera empatia amb el seu entorn cultural, i ens permet veure a través de la seva pròpia mirada, indagant, investigant, incorporant l'experiència viscuda com un element de transgressió creativa. Amb les seves imatges, l'alumnat ens ofereix una mostra de la reflexió que fan sobre el poder de la memòria, especialment si es fa esment a tots aquells col·lectius que han estat silenciats al llarg de la història. Com diu Carme Agulló: «Interrogar-nos sobre la veracitat del discurs hegemònic dels vencedors, ens obliga a relativitzar l'objectivitat de les fonts en les què, de manera majoritària, s'ha basat, és a dir, els documents oficials». I afegeix l'autora, referint-se a la memòria històrica: «Cal ara realitzar sobre ells una lectura amb una nova mirada, i afegir diverses fonts: orals, gràfiques, audiovisuals, epistolars, materials,... que proporcionen diferents perspectives dels esdeveniments ocorreguts, i incloguen aspectes sentimentals i afectius, que ens permeten relacionar-los amb la vida de la ciutadania» (Agulló, 2022, p. 71). L'ús de codis visuals transforma així el que inicialment és visual, per tal d'incorporar-hi elements significatius com ara els símbols i les metàfores, tramant conceptes i idees transformadores (Foucault, 1998), la qual cosa comporta una reverberació de possibilitats que ens transporta del que és merament visual al que seria una reflexió estètica i política, pedagògica i comunicativa, sociològica i cultural.

Una experiència artística i educativa de caire participatiu

Iniciem la preparació de l'alumnat que participarà en el projecte amb una conferència sobre cementiris i educació patrimonial. Expliquem el motiu i les intencions del projecte en el qual van a participar. Al principi l'alumnat no entén massa bé per què han de tractar el tema de la mort a classe, en aquest cas en la classe d'educació artística. Però a mesura que anem incorporant elements (exemples, reflexions, artistes), i sobretot a partir de les preguntes que fan i com anem responent a cada dubte, observem que hi ha un major interès, de manera que l'escepticisme inicial es converteix en un interès que anirà en augment. Una vegada entrem en les dinàmiques de participació, els grups de treball que s'han creat comencen a compartir informacions, augmentant així les expectatives i generant idees de col·laboració. Observem l'evolució d'aquestes diferents possibilitats i detectem que els grups incorporen les autonarratives, ja que cada alumna aporta la seva pròpia experiència en relació a les visites que ha fet al cementiri. El sentit de pertinença sorgeix en els arguments, i l'alumnat expressa les emocions i afectes que els uneixen a les persones que havien format part de les seves vides i ara ja no hi són.

Figura 3. Cementiri de Valldemossa

Autoria: Marta Serrano

Una altra qüestió important en les explicacions inicials és l'argument artístic pel que fa a la producció de les fotografies. A partir d'imatges que es mostren en classe, fent servir una presentació en powerpoint on les imatges corresponen a cementiris d'arreu del món, s'explica a l'alumnat quins aspectes cal tenir en compte per fer una bona fotografia, introduint una sèrie de conceptes que convé recordar. Elements compositius i formals com són el contrast, el color, les textures, la relació figura-fons, el tractament de la llum i les ombres, l'enquadrament, o l'ús d'efectes que ens permet la tecnologia digital, ens permeten avançar adequadament per tal d'animar l'alumnat a fer «bones» fotografies, preocupant-se pel missatge que volen transmetre, i també avaluant els aspectes comunicatius de les seves creacions (Barthes, 1982). Un dels factors essencials de l'entramat consisteix a seleccionar només una imatge, que és la que cada participant incorporarà al projecte a través d'un formulari que hem elaborat a la plataforma de Google forms. Al formulari han de indicar el nom de l'autoria, el títol de la fotografia, el lloc on s'ha fet, i un breu text explicatiu dels motius pels quals han elegit precisament aquesta imatge. No es tracta de fer moltes fotos (cosa que facilita extremadament la càmera del mòbil), sinó d'elegir la més adequada. I és aquest esforç per elegir només una foto on rau possiblement la part més atractiva de tot el procés creatiu.

Figura 4. Tombes i panteons al Cementiri de Palma

Autoria: Paula Rodgers Furones

Una alumna comenta en el qüestionari el següent: «Al principi no em convenç la idea d'anar a fer fotos al cementiri. De fet, quan vaig anar a fer-les estava tota l'estona en tensió, ja que em provocava molt. Al final, en veure el resultat em va encantar la idea perquè darrere de cada racó hi ha una història que vol ser contada.» Dels quaranta participants que han enviat fotografia, trenta-u són dones i els nou restants són homes, la qual cosa demostra de nou la diferència de gènere entre l'alumnat de magisteri, on la majoria són dones. En la figura tres veiem un exemple de obra enviada per l'alumna Marta Serrano. Es tracta d'una fotografia de la capella de la seva família al cementiri de Valldemossa, «on estan enterrats el seus tios, ties i el seu padrí». Veiem que el conjunt dels elements visuals parteix d'una elaborada composició plena d'equilibris, de manera que el blanc dominant deixa pas a nombrosos elements de color, que confereixen al conjunt un aspecte molt acurat. La decoració senzilla i esquemàtica, juntament amb l'ús de plantes en testos, confereixen a la imatge un aspecte reconfortant i càlid. L'absència de creus o d'altres signes habituals reforça la presència d'un collage artístic que presideix la paret.

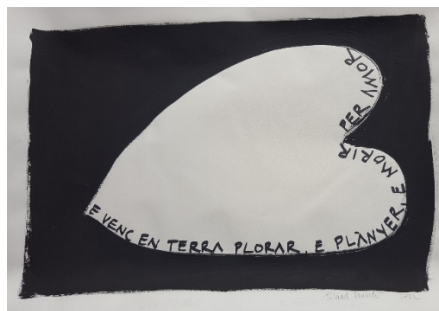
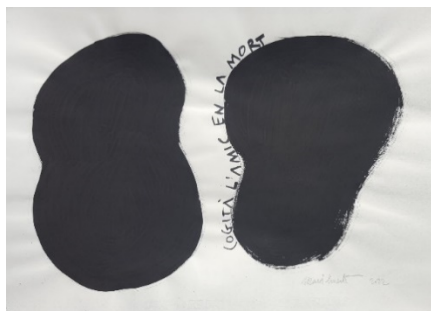
Durant les sessions preparatòries escoltem els comentaris de l'alumnat, que també expressa les seves opinions als qüestionaris. L'alumna Irene Armenteros explica: «He decidit fer aquest tipus de foto perquè els nínxols del cementiri estan distribuïts per carrers i això m'ha fet pensar que aquests carrers poden ser la vida en general, és a dir, he pensat en una metàfora, prendre la vida com un llarg camí, que acaba en la mort.» Per la seva part, Aina Siurana ens diu: «La vida simbolitza una escala, la qual es basa en pujades i baixades, on trobem gent que ens acompanya des del començament fins al final de l'ètica, però n'hi ha d'altres que es queden per la meitat del nostre recorregut.» Mentre que Úrsula Estarellas opina: «Tot i que el cementiri sigui un espai per els que ja no estan amb nosaltres, està dissenyat per rebre visites dels que vivim.» Margalida Villalonga ens transporta als seus records d'infantesa: «De petita, era costum anar amb el meu padrí passejant fins al cementiri per veure els familiars que ja no hi són i per explicar-me milers d'històries. Si faig memòria per recordar aquests moments, em ve al cap l'entrada del cementeri,

la qual he volgut reflectir en aquesta imatge.» Llätzer Méndez Mas explica la seva experiència el dia que va fer la fotografia al cementiri de Felanitx: «Dia de Tots Sants, de matí, ennuvolat, fosc i plujós, nínxols humits, poca gent. Dia idoni per treure aquesta imatge.» Joana Maria Vera fotografia el cementiri de l'Alcúdia i fa la següent reflexió: «Mentre es recordi la vida d'aquells que ja no hi són, no acabaran de morir mai.» I Paula Rodgers (figura quatre), que ha fotografiat el cementiri de Palma, vol expressar «L'amor que perdura fins l'eternitat, on la família els dona el confort fins després de la mort.»

Literatura, història, filosofia, educació i expressions artístiques al voltant de la mort

Juntament amb les fotografies de l'artista i de l'alumnat, a l'exposició *Cementiri Llull* hi trobem una part dedicada a l'escriptor i pensador medieval Ramon Llull. La tria d'aquest autor parteix d'una doble motivació. Per una banda degut a la seva extreta relació amb Mallorca, tot i tractar-se d'un personatge universal, que encara avui es llegeix, citat i recordat. Per un altre costat, perquè Llull dedica moltes de les seves pàgines literàries al tema de la mort, havent-nos centrat en el *Llibre d'amic e amat*, una part del treball més extens que coneixem com *Blanquerna*, un veritable tractat pedagògic. D'aquest conjunt poètic, que consta de 365 oracions breus, s'hi han triat algunes frases més directament vinculades a la mort, per a després, una vegada feta la tria, realitzar una sèrie de pintures sobre paper, una sèrie de vint-i-una peces que forma part del conjunt denominat *Cementiri Llull*.

Figures 5 i 6. Dues de les pintures sobre paper que formen part de la sèrie *Cementiri Llull*, que contenen frases del pensador medieval mallorquí

Autoria: Ricard Huerta

Els textos seleccionats de Ramon Llull per incorporar-los a les pintures adquireixen un valor afegit, pel fet de tractar-se d'uns pensaments filosòfics, religiosos, místics, reveladors i, sobretot, poètics. El plantejament compositiu parteix d'unes marques sòlides, pintades en negre, amb siluetes definides sobre les quals s'hi escriuen els fragments lul·lians. Amb aquesta projecció literària establim un lligam entre el territori dels cementiris, en aquest cas els de l'illa de Mallorca, i una referència literària vinculada precisament a l'illa. El fet d'acostar els territoris creatius (arts visuals i literatura) des de la temàtica de la memòria, impulsa la reflexió sobre el poder dels referents, aprofitant per tractar entre els futurs docents aspectes pedagògics (Freire, 2015), històrics (Le Goff, 1991) i literaris (Abad Faciolince, 2009).

Els sentiments personals desborden les previsions del plantejament inicial, de manera que Marta Lozano expressa els seus sentiments i records de fets recents: «La mort és llei de vida encara que mai se n'arribi a estar preparat. Injusta, impacient, incerta, incompreensible. Així la sentim des que et va venir a cercar i ja no t'hem tornat a trobar. Sempre tindràs un lloc dins el nostre record, només mor qui és oblidat, i prometem que a tu et tindrem present sempre», tot referint-se a la seva amiga i companya Magda. Per la seva banda, Maria Magdalena Serra, que presenta un detall de nínxol amb relleu escultòric del cementiri de Pollença, aposta per la simbologia: «Les mans representen la unió eterna amb la persona que mor. El sentit del tacte és el més bonic i l'origen d'alguns dels nostres records. A la imatge s'observa de fons el puig de Santa Maria que s'uneix amb la dolça carícia de les mans de la làpida, creant un moment màgic.» Mar Gutiérrez aposta per l'activitat cultural que ha pogut gaudir al cementiri de Marratxí: «Al cicle cultural *Reminiscències* celebrat a Marratxí l'obra de teatre homenatge *Antígones 2077. Petites formes* es desenvolupa al Cementiri Municipal Son Blanc. És un intent de donar veu a l'herència del silenci.» Cada comentari de l'alumnat serveix per comprovar que les reflexions que fan sobre la mort, la memòria i els cementiris, contenen un nivell important de saviesa adquirida. Els animem a tractar la memòria, la mort i els entorns fúnebres en les classes que impartiran quan seran mestres, entenent així l'art com una opció reivindicativa de caire social (Benjamin, 2003).

L'exposició 'Cementiri Llull' a Casal Solleric

La proposta *Cementiri Llull*, acció artística i participativa, parteix d'un projecte en el qual es combinen la creació artística i l'educació en arts. Reivindiquem el cementeri com a potencial espai educatiu, un lloc per a la memòria i el respecte, un entorn de reflexió pacient, un àmbit artístic excepcional, i una possibilitat per a la reivindicació patrimonial. En aquesta proposta, la figura de Ramon Llull esdevé icona representativa de Mallorca, però també universal, ja que la literatura i els sabers lul·lians són font de constant actualització a escala global. Es tracta de crear una cartografia de la imatge que tenim dels cementiris de Mallorca amb les fotografies que envia l'alumnat universitari, en diàleg amb les obres d'art del muntatge. Aconseguiu recrear el ritme del cementeri, amb les pautes compasades dels elements significatius als espais de l'òbit. La proposta inclou conferències i debats, visites comentades, accions participatives i difusió interactiva en línia, incorporant intervencions i activitats participatives tant presencials com a Internet, mitjançant la implicació en xarxes socials i resta de plataformes interactives. L'exposició consta de tres àmbits complementaris:

- 1) *Acció artística*. Fotografies que defensen la idea del cementeri com un espai artístic, de respecte, de memòria i de record, i pintures basades en textos de Ramon Llull.
- 2) *Murals Llull*. Una instal·lació amb dos murals que hem denominat *Altar Llull*, en homenatge als pensaments educatius i les poètiques de la mort de l'òrbita lul·liana.
- 3) *Acció participativa*. Fotografies aportades per alumnat de la Universitat de les Illes Balears, estudiants de la carrera de mestre de primària.

Figura 7. Espai dedicat a la sèrie de pintures amb frases de Llull, del *Llibre d'amic e amat*, referides al tema de la mort. La disposició remarca el ritme visual de les làpides al cementiri, una pauta repetitiva molt peculiar.

Autoria: Ricard Huerta

Cementiri Llull forma part d'una investigació universitària compartida entre la Universitat de les Illes Balears i la Universitat de València. L'aspecte i les característiques dels llocs on eduquem i aprenem ens ajuda a determinar quins elements provoquen situacions d'arrelament patrimonial. De vegades, la falta d'ajust entre els espais tradicionals i les urgències formatives actuals s'observa també quan comprovem la manca de llocs permeables que realment aconseguen integrar les apostes més atrevides i atractives. El potencial dels cementiris com a entorns educatius es basa sobretot en el fet que es tracta d'espais patrimonials, amb una forta càrrega de memòria col·lectiva. És per això que cal aprofitar aquest potencial, per a difondre l'estima cap al patrimoni i, al mateix temps, aconseguir un major respecte cap a les generacions que han fet possible la realitat actual.

Un altre element que ha generat bons resultats ha estat el doble mural pintat sobre dues parets del centre d'art Casal Solleric. La intenció, de nou, consistia en crear un espai participatiu, ja que els assistents a l'exposició es podien fer una fotografia (un selfie) davant del mural. Com que quan ens fem un selfie els textos es llegeixen en forma especular, s'ha optat per generar un equilibri que es basa en la utilització de lletres que permeten ser llegides tant en un sentit com en l'altre. El nom de Llull està conformat per cinc lletres que són capicua. Si girem les dues «L» finals cap al centre, ens permet reordenar visualment el nom tant si el veiem al dret com del revés. El mateix passa en la lectura visual que fem de les lletres que hi ha als nínxols del segon mural, ja que es tracta de les lletres de l'alfabet que tenen una forma especular (A, H, I, M, O, T, U, V, W, X, Y). Amb aquest joc òptic incorporem una referència a les possibilitats visuals de les lletres com a formes plàstiques amb possibilitats artístiques (Huerta, 2016).

Figura 8. Un dels murs de l'exposició dedicats a les fotografies de l'alumnat. Per ordenar les imatges s'estableix la pauta repetitiva de l'ordenació dels nínxols a les parets del cementiri

Els resultats i les opinions de l'alumnat, futurs mestres

Podem tractar temes poc transitats curricularment com la memòria, la mort o els cementiris des de la perspectiva artística. El potencial d'aquestes propostes innovadores permet abordar qüestions des de perspectives diverses, atenent a l'acció artística des del territori de l'arxiu, de la memòria, recuperant vivències i records per part de l'alumnat i el professorat, parlant de les nostres tradicions, reivindicant rituals culturals que ens pertanyen (Alves i Pinto, 2019), i generant imatges que acaben tenint importància gràcies a l'ús que en fem (Barthes, 2009). Observem que l'alumnat assumeix consciència dels aspectes importants dels registres de la memòria, generant debat, prenent decisions, assumint el paper que han de prendre com a veritables intel·lectuals transformadors (Giroux, 1990). El fet de presentar les fotografies de l'alumnat en un important centre d'art contemporani suposa empoderar-se d'un espai privilegiat, que és al mateix temps un lloc de memòria i innovació. Tot això confereix a l'experiència un elevat grau de motivació. La prova és que la majoria de l'alumnat va assistir a la inauguració, en companyia de familiars i amics assumint així un compromís amb el seu paper com a dissenyadors i artistes (Munari, 2019).

L'alumnat de grau de Mestre de Primària de la UIB que ha participat a la mostra ha enviat fotografies de diferents cementiris de l'illa de Mallorca, de poblacions diverses, com ara Sóller, Artà, Colònia de Sant Pere, Calvià, Bunyola, Montuïri, Felanitx, Alaró, Alcúdia, Ràfol de Salem, Gènova, Pollença, Marratxí, Santanyí, Santa Maria del Camí, Valldemossa, Establiments, Lloseta, Porreres, i una part important (el 40%) són imatges del Cementiri Municipal de Palma. Amb aquest conjunt d'imatges hem arrodonit una mirada particular cap als espais de la memòria de l'illa, i per tant hem creat un imaginari del que pensen els alumnes de magisteri sobre els territoris del record. També s'ha aconseguit moure el desig de conèixer, de manera que hem incitat al recorregut per aquests espais

poc visitats habitualment per la gent més jove. Aquesta incitació al passeig i al descobriment de nous entorns ens porta també a les pràctiques artístiques de la deriva. Animar l'alumnat a generar derives al territori suposa activar un mètode de recerca basat en les arts, partint de la pràctica artística de la deriva, i establint els factors que han de caracteritzar l'acció perquè faci possible investigar des d'un paradigma sociocrític i sota els principis d'imprevisibilitat, d'incertesa i d'entrellaçament, amb repercussions en múltiples disciplines (Ramon i Alonso-Sanz, 2022). La deriva com a mètode de recerca té els seus precedents en la investigació autoetnogràfica. Tot i això, són les metodologies de recerca basades en les arts (McGarrigle, 2018) les que ofereixen un gran ventall de possibilitats a la comprensió, utilització i consolidació d'aquest mètode. Perquè en la investigació basada en les arts hi tenen cabuda les teories i pràctiques que pertorben ontologies fixes i universals a favor de conceptualitzacions contingents de l'ésser que consideren el cos relacional i els seus sentits, com el lloc de creació de significat. La deriva té a veure precisament amb aquesta estimulació de tots els sentits. L'alumnat universitari a la recerca de sensacions en l'espai del cementiri verifica una deriva repleta de possibilitats creatives, pel fet de trencar alguns esquemes ja coneguts i assumits (Sutton, 2020).

A més d'afavorir el coneixement de l'entorn i el territori a través dels passeig i la deriva al cementiri (Huerta, 2021b), l'altre pas que dona l'alumnat universitari amb aquesta proposta és un acostament a les possibilitats de la fotografia com a paratge creatiu (Sontag, 2001). Tenint en compte que el nostre alumnat utilitza diàriament la càmera del mòbil per generar imatges i compartir-les, la qual cosa no suposa cap esforç de reflexió i té uns resultats immediats, resulta complex incorporar el descobriment de la imatge com un territori complex i molt elaborat, especialment pels mitjans de comunicació. Es tracta de revertir i subvertir la situació, portant l'alumnat cap al terreny de la creació artística. Per això incorporem l'ús del museu i el centre d'art com a espai per mostrar els resultats. És en aquest punt on es reforça la idea que allò que estan fent és una acció artística (Huerta, 2011). I el fet de sentir la pressió de mostrar en públic les seves pròpies creacions transmet un cert optimisme creatiu a tota la proposta. De fet, quan el públic veu les fotografies exposades, el que s'hi verifica és una interacció poderosa entre allò que ha produït l'alumnat (les imatges sobre els cementiris de Mallorca) i allò que hi havia a l'imaginari de les persones que visiten la mostra *Cementiri Llull* a Casal Solleric (els tòpics creats sobre la mort i els cementiris). S'estableix així un diàleg creatiu que propicia una interacció productiva i intensa.

Durant l'acte d'inauguració de la mostra *Cementiri Llull* poguérem escoltar al propi alumnat explicant les seues obres. Catalina Benàssar ens explicava sobre la seva imatge del Cementiri Municipal d'Alaró: «La fotografia representa la pau, la tranquil·litat, el silenci, el plany que transmet el cementeri. El lloc de retrobada amb els nostres éssers estimats, amb la història d'un poble. La pluja, símbol de les llàgrimes de tristesa, de vegades alguna d'alegria. El banc, un lloc de reflexió. Els gorrions simbolitzen la trobada amb els nostres estimats, les xarrades amb ells.» Ana Marina Nadal, que ha ficat de títol a la seva foto «Silenci i quietud», ens recorda que «El cementiri és, res més des de la seva entrada, un espai de silenci, de recolliment. Malgrat que és un espai viu on hi ha verd, plantes, arbres... és un espai on es respira quietud, on la pedra amb la llum de l'horabaixa, té un altre color, un altre matis, que respira espiritualitat.» Mentre que Delma Jonusaityte, que ha fotografiat el cementiri de Ràfol de Salem, ens avisa que es tracta d'un «cementiri situat en una muntanya xicoteta, de camí a la caseta del nostre bancal.» L'alumna Paloma

Ojea, davant la seva imatge del Cementiri de Gènova, aclareix que «em va cridar molt l'atenció la tomba central i el detall i la tipografia que l'acompanya, la vaig trobar una tomba important i senyorial per un petit poble com havia de ser Gènova al 1888. La frase «débil recuerdo de su esposa» li aporta un altre punt d'originalitat que la fa destacar 130 anys després.» Veiem com els sentiments i les sensacions apareixen en els relats personals que fan aquestes alumnes quan han d'expressar en públic allò que els motiva de les seves creacions a partir de la mirada cap al cementiri. Estefania Ysasi ens anima a revisar la història a través d'una imatge del cementiri de Porreres, amb la foto *Memòria democràtica*, esperonant els records de la infàmia: «aquesta escultura, situada darrere l'oratori de la Santa Creu, devora el cementiri de Porreres, vol recordar el lloc on afusellaren desenes de persones que lluitaren a favor de la II República.»

Figura 9. Murals dedicats a Lull, realitzats expressament a les parets de Casal Solleric.

Autoria: Ricard Huerta

L'activitat *Cementiri Lull* no solament serveix per mostrar al públic visitant les obres realitzades per l'alumnat, sinó que també aportarà al propi grup de la classe un major coneixement dels seus companys, que probablement mai no havien compartit aquests coneixements sobre els records personals, familiars, i dels seus territoris particulars, ja que una bona part de l'alumnat procedeix dels pobles de l'illa, i aquesta diversitat afavoreix un major coneixement de les diferents característiques humanes i històriques del territori insular. Al remat, es coneixen millor entre els propis membres del grup de classe, però també es donen a conèixer als distints públics que visiten l'exposició. Les alumnes es mostren sorpreses i contentes, ja que «ha estat molt emocionant explicar les nostres fotos a la gent que ha vingut a l'exposició», o bé que «l'ambient del museu era increïble, amb tanta gent, interessada pel que havíem fet, no ens ho imaginàvem». Valeria Matamalas, que ha fotografiat el cementiri de Bunyola, exposa els motius de la tria: «M'he decidit per seleccionar aquesta fotografia perquè em transmet el valor de la unió. Amb això, em refereixo al fet que és un lloc on persones de diferents famílies comparteixen un temps amb altres que anteriorment no havien estat. Durant aquesta estona, es crea un vincle emocional molt fort. Per això, l'he volgut titular *El camí cap a la trobada*.»

Conclusions

La formació inicial en educació artística de mestres de primària requereix un temps mínim, del qual no disposem al currículum universitari. Ni tenim temps, ni tampoc les condicions adequades per portar endavant una bona formació en arts. I el problema més greu és que l'alumnat no ha rebut pràcticament cap formació artística en les etapes escolars anteriors, de manera que arriba a les aules universitàries amb moltes mancances en qüestions d'art i de formació estètica. Degut a aquesta situació peculiar, i aprofitant les poques esletxes que ens ofereix el sistema, fem un esforç d'enginy i eficàcia per poder educar en arts aquest alumnat, futurs mestres. En molt poc de temps organitzem projectes i experiències participatives implicant l'alumnat, per tal d'afavorir la creativitat. Al mateix temps, entenem que hi ha espais privilegiats, com ara els museus i els centres d'art, que es poden convertir en aliats per a la formació artística dels futurs docents. I és a partir d'aquest desafiament que sorgeix *Cementiri Llull*, un projecte de recerca artística i educativa que pretén implicar l'alumnat de magisteri en una aventura creativa, reflexionant sobre els espais de la memòria i els territoris del record.

Per tal de fomentar temàtiques poc tractades a l'àmbit educatiu, animem l'alumnat universitari a reflexionar sobre la mort, atenent a l'estudi dels cementiris com a espais privilegiats per poder abordar aquesta reflexió. El fet d'animar-los a mostrar posteriorment les seves creacions suposa un augment exponencial de la motivació. Durant el temps que dediquem al projecte observem com va augmentant l'interès i la implicació. L'objectiu d'aquesta investigació és argumentar fins a quin punt necessitem transformar la formació en educació artística perquè els futurs mestres se sentin amb suficient preparació i generin experiències creatives a les aules de primària. Amb aquest estudi de cas hem demostrat que això es pot aconseguir si impliquem l'alumnat en una sèrie de propostes innovadores, basades en conceptes amplis, utilitzant com a metodologia el treball per projectes, i convertint l'aula d'art en un focus permanent d'idees, en un espai on predomina la cooperació, el respecte i el treball coordinat. Temes com la mort, els entorns fúnebres, la imatge dels records, o la memòria, ens permeten endinsar-nos en els interessos del propi alumnat, utilitzant processos i tècniques per crear imatges, introduint sempre les tecnologies digitals, mostrant els resultats en espais d'art, i difonent a través de les xarxes socials. També desenvolupem propostes amb un marcat caràcter social, polític i cultural. D'aquesta manera els futurs docents entenen l'art no solament des d'una perspectiva estètica, sinó també des d'un posicionament implicat.

Pertorbar la mirada, i convertir la nostra experiència estètica en un espai transformador, ens permet la pràctica de l'art en les seves múltiples facetes. La col·laboració amb els museus i altres espais patrimonials suposa, a més, un al·licient per als joves universitaris, augmentant-ne la motivació i la implicació en els processos. Les fotografies de cementiris de Mallorca que l'alumnat de la UIB ha presentat a Casal Solleric dins del projecte *Cementiri Llull* constitueixen una prova fefaent dels èxits que es poden assolir si aquest alumnat se sent motivat, gestant processos participatius en complicitat amb el professorat universitari i amb l'entorn artístic. D'aquesta manera es reforça un dels objectius de la recerca, que consisteix a promoure la generació d'experiències creatives a l'aula de primària. Aquesta previsió de futur queda plasmada per l'alumnat en els seus comentaris, opinant que aquest tipus de pràctiques reforça la seguretat a l'hora d'iniciar projectes artístics que fomentin la reflexió sobre problemàtiques socials. Un altre factor que encoratja aquesta previsió de futur és la multiplicitat de solucions que un mateix tema ha propiciat,

cosa que revela la idoneïtat de la Investigació Educativa Basada en les Arts. La capacitat d'aquests joves mestres per elaborar discursos personals combina perfectament amb la seva desinhibició a l'hora d'enfrontar-se als processos creatius, la qual cosa dona com a resultat originals aportacions al panorama artístic i educatiu, convertint així l'activitat del futur professorat de primària en un procés de recerca educativa a partir de la pràctica artística.

Referències

- Abad Faciolince, H. (2009) *El olvido que seremos*. Bogotá, Planeta.
- Agulló Díaz, M. C. (2022) «'La darrera lliçó dels mestres valencians': proposta formativa de pedagogia de la memòria per a l'alumnat de magisteri». *Temps d'Educació*, núm. 62, p. 69-84.
- Alegría, L., Acevedo, P. i Rojas, C. (2018) «Patrimonio cultural y memoria. El giro social de la memoria». *Revista Austral de Ciencias Sociales*, núm. 34 21-35. <https://doi.org/10.4206/rev.austral.cienc.soc.2018.n34-03>
- Alonso-Sanz, A. (2020) «Una profesora 'flâneuse' en París. Cartografías en la formación inicial de docentes». *Arte, Individuo y Sociedad*, núm. 32(2), p. 363-386. <https://doi.org/10.5209/aris.63670>
- Alves, L. A. i Pinto, H. (2019) «Educación histórica con el patrimonio: desafiando la formación del profesorado». *Revista Electrónica Interuniversitaria de Formación del Profesorado*, núm. 22(1). <https://doi.org/10.6018/reifop.22.1.356381>
- Barthes, R. (1982) *Lo obvio y lo obtuso: Imágenes, gestos, voces*. Barcelona, Paidós.
- Barthes, R. (2009) *La cámara lucida. Nota sobre la fotografía*. Barcelona, Paidós.
- Benjamin, W. (2003) *La obra de arte en la época de su reproductibilidad técnica*. México, Itaca.
- Cañón Buitrago S. C., Carmona Parra J. A. (2018) «Ideación y conductas suicidas en adolescentes y jóvenes». *Revista Pediatría Atención Primaria*, núm. 20, p. 387-397.
- Dewey, J. (2008) *El arte como experiencia*. Barcelona, Paidós.
- Duncum, P. (2015) «Transforming Art Education into Visual Culture Education through Rhizomatic Structures». *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, núm. 5 (3), p. 47-64. <https://doi.org/10.18039/ajesi.66849>
- Fontal, O., Martínez-Rodríguez, M., Ballesteros-Colino, T., i Cepeda, J. (2021) «Percepciones sobre el uso del patrimonio en la enseñanza de la Educación Artística. Un estudio con futuros profesores de Educación Primaria». *Revista Interuniversitaria de Formación del Profesorado*, núm. 96(35.3), p. 67-86. <https://doi.org/10.47553/rifop.v96i35.3.91269>
- Foucault, M. (1998) *Las palabras y las cosas. Una arqueología de las ciencias humanas*. México, Siglo XXI.
- Freire, P. (2015) *Pedagogia da autonomia: saberes necessários à prática educativa*. Rio de Janeiro, Paz e Terra.
- Giroux, H. (1990) *Los profesores como intelectuales. Hacia una pedagogía crítica del aprendizaje*. Barcelona, Paidós.

- Hamlin, J. i Fusaro, J. (2018) «Contemporary Strategies for Creative and Critical Teaching in the 21st Century». *Art Education*, núm. 71 (2), p. 8-15. <https://doi.org/10.1080/00043125.2018.1414529>
- Huerta, R. (2011) «Maestros, museos y artes visuales. Construyendo un imaginario educativo». *Arte, Individuo y Sociedad*, núm. 23(1), p. 55-72. doi: https://doi.org/10.5209/rev_ARIS.2011.v23.n1.5
- Huerta, R. (2016) «The Cemetery as a Site for Aesthetic Enquiry in Art Education». *International Journal of Education through Art*, núm. 12(1), p. 7-20. https://doi.org/10.1386/eta.12.1.7_1
- Huerta, R. (2021a) «Museari: Art in a Virtual LGBT Museum Promoting Respect and Inclusion». *Interalia A Journal of Queer Studies*, núm. 16, p. 177-194. <https://doi.org/10.51897/interalia/NQBD3367>
- Huerta, R. (2021b) *Cementerios para educar*. Madrid, Aula Magna/Mcgraw-Hill.
- Huerta, R. (2022) «La Memoria. Investigación Basada en las Artes para la formación del profesorado». *Arte, Individuo y Sociedad*, núm. 34(1), p. 27-45. <https://doi.org/10.5209/aris.70081>
- Le Goff, J. (1991) *El orden de la memoria. El tiempo como imaginario*. Barcelona, Paidós.
- Lobovikov-Katz, A. (2019) «Methodology for Spatial-Visual Literacy (MSVL) in Heritage Education: Application to Teacher Training and Interdisciplinary Perspectives». *Revista Electrónica Interuniversitaria de Formación del Profesorado*, núm. 22(1). <https://doi.org/10.6018/reifop.22.1.358671>
- Lucas, L., Trabajo, M. i Borghi, B. (2020) «El museo como laboratorio escolar. Análisis de buenas prácticas». *Arte, Individuo y Sociedad*, núm. 32(2), p. 299-317. <https://doi.org/10.5209/aris.63288>
- McGarrigle, J. G. (2018) «Getting in tune through arts-based narrative inquiry». *Irish Educational Studies*, núm. 37(2), p. 275-293. <https://doi.org/10.1080/03323315.2018.1465837>
- Munari, B. (2019) *Artista y diseñador*. Barcelona, Gustavo Gili.
- Navarro Espinach, G. (2022) *Alfabetos e investigación basada en las Artes. La obra de Ricard Huerta en Museari*. Tesis doctoral. Universidad Miguel Hernández (Elx).
- Pancioli, Ch. (2016) «Los bienes culturales como patrimonio educativo». *EARI Educación Artística Revista de Investigación*, núm. 7, p. 86-99. <https://doi.org/10.7203/eari.7.8158>
- Pesci, G. (1998) *La Certosa di Bologna. Immortalità della memoria*. Bologna, Editrice Compositori.
- Ramon, R. (2019) «Prácticas artísticas de visualización entre cuerpo y objeto en entornos de mediación pedagógica». *Arte, Individuo y Sociedad*, núm. 31(13), p. 509-526. doi: <https://doi.org/10.5209/aris.60881>
- Ramón, R., Alonso-Sanz, A. (2022) «La deriva paralela como método en la investigación basada en las artes». *Arte, Individuo y Sociedad*, núm. 34(3), p. 935-954. <https://dx.doi.org/10.5209/aris.76203>
- Roa Natividad, J. (2022) «El arte como recurso en la prevención del suicidio y en el abordaje del duelo». *Aula de Secundaria*, núm. 48, p. 16-19.
- Rolling, J. H. (2017) «Arts-Based Research in Education». En P. Leavy (ed.) *Handbook of Arts-Based Research*. New York, Guilford, p. 493-510.
- Sontag, S. (2001) *On Photography*. New York, Picador.

- Stake, R. E. (2005) *Investigación con estudio de casos*. Madrid, Morata.
- Sutton, E. (2020) «Discovery from Discomfort; Embracing the Liminal in Auto-Ethnographic, Biographical and Arts-Based Research Methods». *International Journal of Art & Design Education*. <https://doi.org/10.1111/jade.12321>

Memoria y Patrimonio mediante la Investigación Educativa Basada en las Artes. 'Cementiri Llull' en Casal Solleric

Resumen: Esta investigación parte de una experiencia artística y educativa que ha sido posible gracias, inicialmente, a un período de investigación en la Universitat de les Illes Balears (UIB), y que desemboca en una posterior exposición de los resultados en el centro de arte contemporáneo Casal Solleric de Palma. La incorporación de temáticas habitualmente poco tratadas en el mundo educativo, como la muerte o los cementerios, se convierte en esta ocasión en motivo de investigación educativa, propiciando unos resultados artísticos que se concretan metodológicamente en un estudio de caso, en el que interviene de forma complementaria la Investigación Educativa Basada en las Artes. El artículo desgana cada uno de los pasos que se han ido desarrollando, combinando la participación de diferentes instituciones, agrupando estrategias donde confluyen la universidad y un importante centro de arte, implicando especialmente al alumnado universitario. Como conclusiones destacadas, comprobar que podemos utilizar los cementerios como verdaderos museos de la memoria, introduciendo la muerte y sus rituales en el catálogo de estrategias que nos permitirán mejorar la educación patrimonial y la práctica artística en la formación del profesorado.

Palabras clave: Patrimonio, Educación patrimonial, formación del profesorado, arte, cementerio, memoria, muerte, fotografía, creatividad.

Mémoire et patrimoine à travers la recherche éducative fondée sur les arts. 'Cimetière Llull' au Casal Solleric

Résumé: Cette recherche est fondée sur une expérience artistique et éducative qui a d'abord été rendue possible grâce à une période de recherche à l'Universitat de les Illes Balears (UIB), et qui a ensuite donné lieu à une exposition des résultats au centre d'art contemporain Casal Solleric à Palma. L'incorporation de thèmes qui ne sont pas habituellement traités dans le monde de l'éducation, comme la mort ou les cimetières, devient à cette occasion un motif de recherche éducative, conduisant à des résultats artistiques qui sont méthodologiquement spécifiés dans une étude de cas, dans laquelle la recherche éducative fondée sur les arts intervient de manière complémentaire. L'article décrit chacune des étapes qui ont été développées, en combinant la participation de différentes institutions, en réunissant des stratégies où l'université et un important centre d'art se rejoignent, en impliquant plus particulièrement les étudiants de l'université. Les principales conclusions sont que nous pouvons utiliser les cimetières comme de véritables musées de la mémoire, en introduisant la mort et ses rituels dans le catalogue des stratégies qui nous permettront d'améliorer l'éducation au patrimoine et la pratique artistique dans la formation des enseignants.

Mots-clés: patrimoine, éducation au patrimoine, formation des enseignants, art, cimetière, mémoire, mort, photographie, créativité

Memory and Heritage through Arts Based Educational Research. 'Cementiri Llull' in Casal Solleric

Abstract: This research is based on an artistic and educational experience that has been possible thanks, initially, to a period of research at the Universitat de les Illes Balears (UIB), and which leads to a subsequent exhibition of the results at the Casal Solleric contemporary art centre in Palma. The incorporation of themes that are rarely dealt with in the educational world, such as death or cemeteries, becomes on this occasion a reason for educational research, promoting art results that are methodologically specified in a case study, in which the complementary Art Based Educational Research ABER. The paper breaks down each of the steps that have been developed, combining the participation of different institutions, grouping strategies where the university and an important art centre come together, especially involving university students. As outstanding conclusions, verify that we can use cemeteries as true museums of memory, introducing death and its rituals in the strategies that will allow us to improve Heritage Education and artistic practice in teacher training.

Key words: Heritage, heritage education, teacher training, art, cemetery, memory, death, photography, creativity.